

מונזון), תשס"ז, 2. לכל כרך שער שני מפורט, דפוס צלום לפי הוצאת ראם, וילנה. כולל גם את הרי"ף. התכן: (יג): בבא מציעא. — (סו): סנהדרין. מכות. שבועות. — (סז): עבודה זרה. הוריות. עדויות. אבות. אבות דר"ן. מסכתות קטנות. — ב"ב והמסכתות הקודמות: ק"ס ל"א 20, 160, 412; ל"ב 120.

מדע הדת, פילוסופיה יהודית

1218 הינמן, יצחק [Isaak Heinemann]. ט ע מ י המצוות בספרות ישראל. מאת יצחק היינמן. חלק ב'. ירושלים, המדור הדתי במחלקה לענייני הנוער והחלוצ של ההסתדרות הציונית, (דפוס גירוסלם פוסט), תשס"ז. 307 ע'. 8. «עובדיה», ספרי יסוד בחינוך הנוער הדתי.

התכן: משה מנרלסון. המעבר לתקופת האמנציפציה. ר' שמואל דוד לוצאטו. ר. שמשון רפאל הירש. זכריה פרנקל. התנאים להסברת המצוות בתקופה שלאחר הישג האמנציפציה. פרנץ רוזנצווייג. הלכה העקרונית של תולדות הסברת המצוות. הערות (ע' 245-301). מפתח. — חלק א' יצא בשלוש מהדורות מתש"ב עד תשי"ד (ק"ס י"ס 228, שם גם ביאור ותכן, כ"ו 228, ל' 144).

ברנשטיין, ישעיהו. ייעוד ודרך. עיון להלן, מס' 1274. הלך, שרה (וילנאסקי). ר' יצחק עראמה ומשנתו. הוצאת מוסד ביאליק וחברת "דביר", ירושלים ותל-אביב, תשס"ז. 236 ע'. עיון ק"ס ל"ב 120. ר' יצחק עראמה, הידוע גם בכינויו כ"בעל העקדה" על שם ספרו "עקדת יצחק", קובץ דרשותיו לפרשיות השבוע, מקובל כקלאסיקון של הדרשנים שלנו ברוח ההשכלה הפילוסופית של ימי הביניים. אבל לרוע מזלו לא זכה להצלחה ניכרת אצל כותבי תולדותיה של הפילוסופיה היהודית. יצחק יוליוס גוטמן בספרו "הפילוסופיה של היהדות" (תשי"א) אינו מקדיש לו כל תשומת לב. אחרים הצהירו עליו בפירוש, שאין לו לעראמה כל חשיבות מבחינה פילוסופית, אך מבלי שניטו אי-פעם לפענח באופן רציני את כתביו השונים של ר' יצחק עראמה ולבדוק יפה מהו שלל הרעיונות הפילוסופיים הגנוז בהם ושמה אף ניתנים הם להתאחות לכדי שיטה פילוסופית עצמאית ובעלת משקל.

נסיון ראשון לפענוח מקיף של הרעיונות הפילוסופיים שבכתביו של בעל העקדה נעשה לא מכבר ע"י ד"ר שרה הלריוולנסקי בספרה "ר' יצחק עראמה ומשנתו". לפי

דבריה בהקדמה לספר היא ליקטה מכתביו השונים של עראמה — "עקדת יצחק", "חזות קשה", "יד אבשלום" ופירושו למגילות — את כל הקטעים הנוגעים לבעיות פילוסופיות, מינה אותם לפי נושאים, ביררה אותם ובנתה מהם את משנתו הפילוסופית של בעל העקדה. בבחינת החומר ובסיוורו התבססה המחברת על הנחתו של רבה המובהק צבי חלפסון בספרו על פילון¹, שכל הבעיות הראשיות של הפילוסופיה היהודית, הנוצרית והמושלמית בימי הביניים אינן אלא הבעיות שבהן עסק פילון, שהיה לדעתו מיסדה של התקופה החדשה בחשיבה הפילוסופית, המניחה את ההתגלות כמקור לאמיתות מספיקות. לדעתו של חלפסון יוכל מבנה הבעיות בפי שהוא הציגן בספרו על פילון לשמש מסגרת כללית לאותן הבעיות בכל מקום שבו מעלים אותם הפילוסופים היהודיים, הנוצריים והערביים שבאו אחריו במשך 17 מאות שנה בכתיבתם². על יסוד הנחה זו הציגה המחברת את משנתו של עראמה כאופן עקרוני לפי הנושאים הכלליים המופיעים בספרו הנ"ל של חלפסון (דת ופילוסופיה; עיקרים; בריאה ותכונת העולם; נסים והשגחה; מהות הנפש והישארותה; בחירה וידיעה; תורת הנבואה; תורה ומצוות). בכל נושא ונושא משלבת המחברת את דעתו של עראמה במסגרת הדיון הכללי באותו נושא ומפרטת את הדעות העיקריות שקדמו לו, שבהרבה דברים גם משמשים כבוא לעראמה עצמו בהבאת דעותיו. בפרק הראשון של הספר המשמש הקדמה למשנה הפילוסופית, סוקרת המחברת את תקופתו של עראמה, מתארת את האווירה הרוחנית ששררה בדורו, את חייו ודמותו הרוחנית, את כתביו, סוקרת את הפירושים שנכתבו עליהם, מצביעה על מקורותיה המגוונים ועל השפעתו על בן דורו ר' יצחק אברבנאל. כמבוא זה יש למצוא בין השאר את הפתרון לחידה המוזרה, מדוע הפירוש למגילת אסתר שבהוצאת השכ"ח של "עקדת יצחק" מתחסם לפי ההקדמה השניה לא לר' יצחק עראמה אלא לבנו ר' מאיר עראמה. המחברת קובעת, שבאמת זהו פירושו של ר' מאיר עראמה ולא פירושו של ר' יצחק עראמה. רק הפירוש למגילת אסתר שהופיע לחדו בקושטא ר"ע (1518) הוא משל עראמה עצמו (33-32), אגב מעניין מאד להשוות את שני הפירושים, זה של האב וזה של הבן³. ענין מיוחד יש בסעיף על השפעתו של עראמה על אברבנאל (57-50). המחברת מצי-

H. A. Wolfson, Philo, Foundations of 1 Religious Philosophy in Judaism, Christianity and Islam, 1947 Ibid. vol I, p. VI 2

הרגילים גם אצל גדולים וטובים ושאלו אפוא ליחס לכך משמעות מוסרית גדולה מדי.

על גוף ההרצאה הפילוסופית של משנת עראמה, שהיא כמובן עיקרו של הספר, יקשה מאד לפי שעה להביע הערכה ברורה. נסיון זה של ד"ר הלר-וילנסקי הוא נסיון ראשון ביחס לעראמה ולפי מיטב ידיעתי גם נסיון ראשון בעריכת שיטה פילוסופית מקיפה על יסוד חומר פילוסופי הסמון בדרשותיהם של חכמינו בימי הביניים (כגון ר' יעקב אנטולי, ר' נסים גירוני ונאחריהם). והספר שלפנינו אינו נותן דין וחשבון מפורט על המתודות שבהן השתמשה המחברת בעריכת החומר ואין להכיר ממנו מה הביאה ומה השמיטה, מתי היא מרצה את דעותיו של עראמה לפי סדר השתלשלות בדרשותיו ומתי היא הוציאה את מכנה ההרצאה וכיו"ב. אבל הרושם המתקבל מקריאת הספר ומכמה השואות של איראליו ענינים למקורות הוא, שאמנם נעשתה כאן עבודה הראויה להתכבד בה. כנראה עמל של שנים היתה צריכה להשקיע באיסוף החומר הפילוסופי מדרשותיו המגובבות של עראמה. אלא שהמבנה הכללי שבו בחרה המחברת לבנות את שיטתו של עראמה מיעט מאד את הקורא. מגמתה העיקרית של המחברת כפי שהיא משתקפת מהספר היא להציג לפנינו את ר' יצחק עראמה "כפילוסוף דתי" בעל השקפה אחידה ואיננה, אשר דעה לו משלו בכל אחת ואחת מהבעיות הפילוסופיות רוצה אלא לעמוד על השקפה אחידה זו יצטרך ללוא הרף וללוא הפוגה לעקוב אחרי הציונים שבהערות (ענין לעיל ע' פלוני" — ענין להלן ע' אלמוני"), לדפדף בספר הלון וחזור ולעתים קרובות מאד לקרוא באמצע הענין קטעים שלמים ממקום אחר⁴. נביא רק דוגמה אחת מני רבות: המניע לע' 89 ורוצה להבין את משמעותו של העיקר הראשון של עראמה, עיקר ה"חידוש", הקשור אצלו בהשקפתו המיוחדת על ה"יראה", בודאי לא יגיע לסיפוקו אלא אם כן יקפוז לפי ציונה של המחברת (הערה 51) לפרק האחרון ע' 194-196, ששם יוכל לקרוא את דעתו של עראמה על מעלת היראה. ההרצאה גם לקריה בחוסר כל הערכה על המעבר שבו עובר עראמה — או שבו מעבירה המחברת את עראמה — מחוליה אחת שבדעתו לחוליה חדשה. למשל דעתו של עראמה כע' 82. המובאת

גה לפנינו כמה סכסכים משל עראמה ומשל אברבנאל בהשואה זה לזה, מעמידה אותנו על כמות ניכרת של הקבלות רעיוניות שבין עראמה לבין אברבנאל ואפילו בניסוח הדברים, ובייחוד היא מייחסת לעראמה הרבה מהרעיונות הידועים לנו מפירושו של אברבנאל על התורה. אמנם ידוע הדבר, שאברבנאל היה אקלקטיקן מובהק שהביא בספריו הרבה רעיונות ושגם העתיק מאמרים שלמים באופן מילולי פחות או יותר משל אחרים מבלי לאמרם בשם אומרים⁵, אבל המחברת מרחיבה מאד את ידיעתנו על ההיקף של לקיחתיה והעקתותיו של אברבנאל מבעל העקדה וגם מצביעה כאן (57) על מקום אחד ידוע מאד בפירושו של אברבנאל ל"ויקרא" יא. שבו מביע אברבנאל לכאורה ביקורת מקורית ממש על ההסברה ההיגיינית של הרמב"ם והרלב"ג לאיסורי מאכלות ("וחלילה לי מלהאמין כן") ואף היא אינה אלא מאמר מועתק מ"עקדת יצחק", אם כי בשינויים קלי ערך. באמת נראים הדברים, שסעיף זה של המבוא מחייב אותנו לבדוק באופן יסודי עד כמה שייכים לאברבנאל הרבה מהרעיונות שנוהגים ליחס לו עד היום בייחוד מאלה הנוגעים לטעמי המצות. (לע' 56-57 השוואה י. הינמן, טעמי המצות בספרות ישראל א', מהד' ב', תשי"ד, 117-124). לעומת זאת מפליא הדבר, שהמחברת, שכנראה מיחסת חשיבות יתירה לבעיית מקוריותו של אברבנאל, לא ראתה צורך להרחיב קצת יותר את הדיבור על האשמתו החריפה של היש"ר מקנדיה, שכבר נתפסטה בעולם כדבר שאין בו ספק (ר' למשל מ. ג. צובל, "האנציקלופדיה העברית", ח', ע' 258), שגם עראמה בעצמו הגניב לטפרי רעיונות שאינם משלו ושהספר "דרך אמונה" לר' אברהם ביבאגו היה "לענינים למהרי" עראמה לא סר מעקבותיו" (מצרף לחכמה", 1890, ע' 47). המחברת מקצרת מאד ורק טוענת (45): "יש לו שו"ב (ההדגשה שלי יל). שעראמה לא ראה את הספר, דרך אמונה" וידע את תוכן הספר מתוך קשרים אישיים עם ביבאגו שישב בסמיכות מקום, בהואסקה אשר בארגון". אבל בין כך ובין כך היינו מעונינים לדעת, עד היכן מתבטאת אצל עראמה ידיעה זו מתוכן הספר. עצם הויקה הנראית לעין שבין עראמה ובין ביבאגו נשארת בכל ספרה של ד"ר הלר וילנסקי סתומה למדי. עכ"פ ברור הדבר, שאמירת דברים שלא בשם אומרים אם פחות ואם יותר היתה בזמן העתיק ובימי הכינים מן הדברים

4 ריבוי כזה ברמזות לעמודים אחרים אינו נאה אצל חוקרנו, אלא אם כן הקורא הפשוט, המסתפק בהבנה האלמנטרית של המחקר, אינו נוקט להן.

3 ר' ברמוליי, אוצר נחמד ב' (1857), ע' 54-55; שטיינר שניידר במונטסריוס 32 (1883) ע' 137 הערה 60.

לפי קובץ דרשותיו לפרשת אמור (עקדת יצחק, שער ס"ז), שיש לראות בעיקרי התורה רק אותן ההנחות המיוחדות לתורה ושאינן הנחות כלליות גם לאמונות דתיות אחרות, הריהי הגיונית ומובנת מאליה. כן המשך הדברים בע' 83, שעיקרי הדת אינם יכולים להיות ענינים המתבררים אך ורק מתוך עיון מופשט אלא ענינים שיגיעו לביטוי גם בקיומן של מצוות מעשיות, אף הוא עלול להשביע רצון. אבל מנקודות מוצא אלה עוד אין להבין בשום פנים על יסוד מה בחר דוקא בשבת ובמועדים כמצוות שמזן יוכל לגזור את עיקרי האמונה (ר' שם). כמוכן שהציטטה מתוך ה"קידוש" לליל שבת ויום טוב ("כי בנו בחרת ואותנו קידשת מכל העמים") המובאת בע' 84 וגם העובדה שכאן ניכרת בצורה ברורה מאד השפעתו של ר' חסדי קרשקש אינן מצדיקות את הענין⁵. אבל מדברים כאלה היה אסור לה למחברת — הרוצה להציג לפנינו את עראמה לא כדרשן טוב שידע יפה בשבת קודש פרשת אמור לדבר על עיקרי האמונה ולקשור את רעיונותיו בפרשת השבוע אלא כפילוסוף דתי בעל השקפה אחידה ואיתנה — בשום פנים להתעלם, גם אם בפרט זה או אחר לא היתה יכולה ליחס לעראמה דרך עקבית משלו.

בכלל נראים הדברים, שהקומפוזיציה הזאת שבה בחרה המחברת לערוך את רעיונותיו של עראמה, ז.א. התכנית הזאת של חלפסון, החסימה מאד את מסרת הספר. אמנם בהקדמה לספר הבטיחה לנו המחברת כמה פעמים, שהיא השתדלה לערוך את דעותיו של עראמה באותו אופן, שבו היה הוא עצמו מרצה את דעותיו אילו בחר להביען בדרך שיטה" (ע' 6 למעלה ור' גם ע' 7 באמצע העמוד). אבל לי נראה, שאלמלא בחרה המחברת בתכנית זו של נושאים בשיטת חלפסון אלא העמידה את משנתו של עראמה על נקודות המפתח של רעיונותיו שלו (ואפילו ללוא כירור הויקה של עראמה לקודמו) ובנתה על פיהן את משנתו, היתה עושה לנו שירות יותר טוב. נקודת מסתח כזו יכולה להיות למשל השקפתו על מעלת היראה, הנחשבת אצלו ל"סוד האמונה ויסוד כל התורה" (194). אגב, לפי הפרק השלישי שבספר שלפנינו אין היראה נמנית כלל בין העיקרים של עראמה; אם כן מדוע לא פירשה לנו המחברת מה ההבדל אצל עראמה בין יסודות לבין עיקרים? ולמצוה ה"נעלה על כל המצוות", — שבלעדיה

יעקב לוינגר

1219 פריצקר, אשר. ספר המעילה; >הת' בוללות, המרה, דיפורמה <... תלאביב, (דפוס "תר' בות", תשי"ז. 211, [1] ע' 8.
פרק א"ב: על ההתבוללות בהשכלה הברלינאית, בעיקר על דרך השמר במשפחתו של מנדלסון. — ג: על תיקונים בבית הכנסת והפולמוס עליהם מימי יעקבזון עד פרנקל וגייגר. — ד: "תיקוני היהדות". על השאיפות להתחדשות היהדות במחנה השמרנים במערב ובמזרח. — ה: ההשכלה בברדיטשוב. — השאיפה לחיים תקינים היתה מאזיה של ההשכלה... ולמעשה הגיעה [ל]ירידה נוראה, לפרטורי גועה, בסול כל הישן בדרך של התגרות, שלילת המוסר והמקובל בעמדה חוצפנית, זיוף תהליך היסטורי, רוממות אלהות בגרונה, כשהיא מושרשת כסירה, מבליטה את כעורה. רכותי כל כחותי למציאת המסמכים, המגלים את האמת ההיסטורית על תנועה זו". (מאחרית דבר). — ביבליוגרפיה: ע' 207 [212].

רוזנהיים, יעקב. זכרונות. עין להלן, מס' 1254.

5 אגב, הציטטה מה"קידוש" אינה הולמת יפה את העובדה, שעראמה גור עיקר גם מיום הכיפורים!